Jankovics Marcell

Szent László tisztelete

László-nap. A baráti társaság szobrászból, festőből, régészből, iranistából, aki egyben művészettörténész, filmesből, két néprajzosból, három „civilből" és belőlem áll (ül). A régész teszi föl a kérdést, kit tisztelünk Szent Lászlóban: a szentet, a királyt, a lovagot? Azt hiszem, a lovag és a király hangzott válaszként. A katona és a mondák hőse föl sem merült. Talán azért, mert e két szerepét a kérdező és válaszolók a lovagnak tudták be. E három szerep nem fedi egymást, és László nagy hadvezér volt, katonai sikereit zömmel hercegként szerezte, és jelesebb mondái, legendái is a hadvezért éneklik meg. Nem mondtam, de engem mint a mondák hőse foglalkoztatott és foglalkoztat ma is.

A fölsorolt szerepek nem szálazhatók szét egymástól. Nézőpont (elfogultság) kérdése, hogy kultuszában mit emelünk ki a fölsoroltak közül. A történészek főleg a királyt és a hadvezért látják benne (= történelmi szerep), a katolikus egyház a szentet (vallási szerep), a kultikus szerep szerintem a mondai hősé. Lovaggá, úgy tartják, Nagy Lajos király „ütötte", azaz állította nemesei elé lovagi mintaképpé, és a korszellem, valamint a mondái, legendái formálták azzá. Tagadhatatlan, hogy másik három „alakítása" nélkül nem lett volna belőle az sem.

Nézzük időrendben!

A hadvezér

Katona a Salamonnal vívott fiatalkori harcokban válik belőle. Megegyeznek, Salamon marad a király, László és fivérei hercegségek urai lesznek. László Biharé. 1068-ban közös erővel győzik le az erdélyi Kerlés hegyénél a Moldva felől támadó úzokat. E csatából nő ki a leányrabló pogány kunnal vívott párviadal mondája.

1071-ben a besenyők görög biztatásra betörnek a Szerémségbe, és gazdag zsákmánnyal távoznak. A hír hallatán a magyarok elfoglalják a bizánci birtokban lévő Nándorfehérvárt és Szerém várát. Salamon és Géza összetűz a hadizsákmányon.

1072-ben a bizánciak visszafoglalják Nándorfehérvárt. Megtorlásul Salamon és Géza hadai betörnek bizánci területre és Nisig hatolnak. László nem vesz részt a háborúban. Látszólag béke van a családban, de közben élénk diplomáciai tevékenységet folytatnak egymás ellen. Salamon német seregeket hív segítségül, László és Lambert herceg pedig orosz, cseh és lengyel segítség után jár. Géza és László elnyeri VII. Gergely pápa támogatását, akinek ellentétei IV. Henrik császárral hamarosan invesztitúraharcba torkolltak.

1074-ben ismét kitör a belháború. Előbb Salamon győzi le Géza herceg seregét. Ezután László Ottó morva herceg csapataival csatlakozik Géza hadához. Mogyoródnál döntő vereséget mérnek Salamonra, aki a nyugati határszélre menekül. Lászlót haditettei már ekkor rendkívül népszerűvé tették. Mogyoród is legendák forrása lesz.

Géza a győzelem után elfoglalja a trónt, de a koronázást halogatja, hiszen Salamon személyében koronás királya van az országnak. László a bihari dukátus birtokában szolgálja fivérét. Szükség is van rá: Salamon még ez év nyarán császári sereggel támad. László állítja meg Nyitránál.

A trónviszály a pápa és a császár küzdelmének a részévé válik. Géza rövid uralkodása alatt marad a patthelyzet: Moson és Pozsony Salamon birtokában marad. A várost ostromló László és Salamon között kis híján párbajra került sor. Salamon megfutamodik, nem gyávaságból és nem azért, mintha bajvívóként alábbvalóbb lenne, hanem mert – újabb legenda – László feje fölött véres karddal hadonászó angyalt pillant meg. Ezzel mintegy elismeri, hogy nem ő, hanem unokafivére az ég által kiválasztott.

A király

1077-ben Géza király váratlanul elhunyt. Két kiskorú fiúgyermek marad utána, Kálmán és Álmos herceg. Mégis László követi a trónon. Mai fogalmak szerint puccsal szerzi meg a hatalmat a még élő Salamon királlyal és

Géza fiaival szemben. Érdemei magyarázzák, miért nem rótta föl neki az utókor. Nem törekszik a formális hatalomra. Az elűzött Salamon király életében nem koronáztatja meg magát:

> *„akarata ellenére választották királlyá a magyarok. Sohasem tette föl fejére a koronát, mert inkább menynyei koronára áhítozott, semmint még élő király földi koronájára."*
>
> *Képes Krónika*, 1360. k.

Más egyeduralkodó sajtója hasonlóan hárfázik. Ő maga viszont így nyilatkozott erről:

> *„bűnös ember vagyok, hiszen a földi hatalmat a legsúlyosabb bűnök nélkül nem lehet gyakorolni."*
>
> *László király levele a montecassinói apáthoz*, 1091.

1080-ban Salamon meghódol előtte, hazatérhet, királyi jövedelmet kap, de önálló országrészt, hatalmat nem. Salamon azonban nem nyugszik, összeesküvést sző László ellen, aki ezért a visegrádi várba csukatja.

Sikerül Szent István államát helyreállítania és megszilárdítania. Nemcsak győztes hadvezérként, törvényhozóként is. István után ő az első, aki törvényt alkot. A pogánylázadások és a belső harcok alaposan szétzilálták a közrendet. Drákói törvényei nem válnak legendák, kultusz tárgyává. Nem csoda.

Megreformálja a pénzverést. A magyar dénárok értéke eléri a nemzetközi fizetőeszköznek számító bizánci aranysolidusét. A király(ság) hasznára fordítja a külkereskedelmet. Haszna van a vámból, a sóból, neki adóznak a betelepültek. A belkereskedelem terén az a változás, hogy a vasárnap többé nem lehet vásárnap – ezt szent voltának tudták be –, viszont a hétközi vásárok elszaporodtak. Ennek emlékei hétköznapneveket tartalmazó helyneveink. A pénzügyi reform gazdasági fölvirágzást hozott, és példát mutat a távoli jövőnek is, ám ezekről a sikerekről sem szólnak a legendák.

Külpolitikája az ország függetlenségét szolgálja, és tekintélyét emeli. A nagyhatalmak között egyensúlyoz. Sem a császár, sem a pápa hűbérúrságát nem fogadja el. Az egyház hatalmát csak lelki síkon ismeri el, a világi hatalomért való versengését elítéli. A német belharcokban először IV. Henrik császár ellenfeleit támogatja. 1079-ben feleségül veszi a német ellenkirály, Rheinfeldi Rudolf leányát, Adelheidet. E házasságból három leánya születik. Köztük Iréné, becenevén Piroska, az utóbb szentté avatott bizánci császárné.

1091 tavaszán, Zvonimir horvát király halála után, nővérének, a gyermektelen özvegy királynőnek a hívására elfoglalja Horvátországot. A magyar királyság fennállása óta ez az első tartós hódítás. II. Orbán pápa nem hagyja jóvá. A király ezért átpártol IV. Henrikhez, és III. Kelement, a ravennai ellenpápát ismeri el. Sem az okos hintapolitika, sem a római pápa semmibevétele nem lesz forrása legendáknak.

A horvátországi hadjáratot a Bizánc által felbiztatott kunok betörése miatt meg kellett szakítania. Lászlónak sikerül a támadókat legyőznie. Ezt követően betör Bizánc területére, és elfoglalja a Morva és a Drina folyók közti földet, Szerémet és Nándorfehérvárt. A bizánci császár egy év múlva visszafoglalja az elveszített területeket, és ismét ránk uszítja a kunokat. Lászlónk visszaveri őket. Mivel a terebovlji orosz fejedelem segítette a kunokat, László még ebben az évben büntető hadjáratot vezet orosz földre. 1094-ben a lengyel belviszályokba is beavatkozik. A lengyel fejedelmet, Salamon özvegyének második férjét segíti, és Krakkóban kikényszeríti a felek megbékélését. Katonáskodás és a kunok: ez a két téma az, amely legendáiban és a népmondákban vissza-visszatér.

Betelepíti Erdélyt. A nyugati gyepűket őrző székelyeket átköltözteti Biharba, majd innen fokozatosan a keleti

határra, annak védelmére. Élete végén külföldi biztatásra elvállalja az első keresztes hadjárat vezetését. 1095 húsvétjára kibocsátott dénárjára olyan keresztet veret, amilyet utóbb a keresztesek viselnek majd. Az időközben kitört cseh trónviszály azonban arra készteti, hogy rokonának, a cseh Ottó herceg fiának nyújtson katonai segítséget II. Břetiszláv cseh király ellen. E hadjáratban betegszik és hal meg Nyitrán, 1095. júl. 29-én.

Utódjául eredetileg a horvát királynak megtett ifjabb herceget, Álmost jelölte, míg Kálmánból váradi püspököt kreált. Kálmán II. Orbán pápa híve volt, ezért szembefordult vele, és Lengyelországba szökött. A haldokló László belátja tévedését, és Kálmánt teszi meg örökösének. Ezzel visszanyeri Róma jóindulatát.

Uralkodását megítélve László nem csak testben emelkedett ki egy fejjel elődei, kortársai és utódai közül. Az Árpád-kor végig hangos a trón körüli csetepatéktól, amit a hatalmas szomszédok igyekeztek kihasználni, és minden hasonló alkalommal csak erőskezű uralkodó tudott belső és külső békét teremteni. Mindemellett tudott nagyvonalú és mértékletes lenni.

A szent

Gondolhatnánk, már csak a szent és a kultusz szavak közti tartalmi kapcsolat okán, hogy László szentségének köszönheti kultuszát. Ez tagadhatatlanul így is van, legalább a katolikusok körében. Az egyház és a királyi utódok mindent megtettek ezért. Katolikus és katolikus többségű országokban a legutóbbi időkig az ország rangját emelték a szentjei a világ és saját katolikusainak szemében. Mennél többen voltak és mennél rangosabb személyek, annál inkább. A magyar katolikusok ma is büszkén mondogatják, hogy a királyi dinasztiák közül az Árpád-ház adta a legtöbb szentet a világnak.

Méltó volt a szentségre. Nem föltárhatatlan életszentsége okán, hanem mint szentté avató, egyházi szervezeteket alapító, templomokat építtető király. 1083-ban szentté avattatja mások mellett István királyt és Imre herceget. Az ő uralkodása idején még saját hatáskörben avathatott szentté egy uralkodó bárkit. Ez a tett, mely legalább annyira politikai lépés, mint jámbor cselekedet, és amely nagylelkűségről tanúskodik a nagyapját megvakíttató Istvánnal szemben, szerepet játszik majd az ő majdani szentté avatásában. Egyidejűleg kegyes gesztusként szabadon engedi Salamont. Egy Salamon-párti legenda szerint addig nem tudták megmozdítani az István sírját borító kőlapot, amíg a trónfosztott király ki nem szabadult. Sokra ment vele.

Lászlónak hosszú uralkodása adott rá módot, hogy nagyszámú egyházi alapítást tegyen. Bihari hercegként megalapítja Nagyváradot, s a bihari püspökséget oda helyezi át. Még a szentté avatás kezdetén, Szent István sírjának megnyitásakor szembesül azzal, hogy a király jobb karja hiányzik. Amikor kiderül az igazság, megalapítja a szentjobbi apátságot, s a fejévé a Szent Jobbot ellopó Merkúr prépostot teszi meg. Ez az epizód mutatja, milyen remekül bánik az egyház képviselőivel. Feltételezett ősének, Koppánynak a birtokán megalapítja a somogyvári bencés apátságot. Bártfán ciszter apátságot alapít Szent Egyed nevére. Az alapkőletételen a francia Saint Gilles-i anyamonostor főapátja is jelen van. Somogyvár és Bártfa szerzetesei franciák voltak, és francia szolgálónépek falvai települtek a kolostorok mellé, kézművesekkel. A Bártfa nevében és címerében szereplő bárd az ő attribútuma. A megüresedett horvát trón elfoglalása helyett megalapítja a zágrábi püspökséget, és elrendeli a székesegyház építését (1091). Az 1092-es szabolcsi zsinaton hozott I. törvény negyven cikkelye egyházi és az egyháznak kedvező rendelkezéseket tartalmaz. A fölsoroltak elegendők voltak, hogy szentté avassák. Világi részről honvédő hadvezérsége, a törvényes rendet helyreállító uralkodása megerősítette a szándékot.

A somogyvári apátságban temették el, majd amikor a nagyváradi székesegyház elkészült, oda vitték át, ahol sírja kultuszhely lett. Halálának 100. évfordulóján III.

Béla király kezdeményezte szentté avatását. Ekkor már a szentté avatás pápai hatáskörbe tartozott. III. Celesztin pápa két bíborost küldött Béla kérésére, hogy a király váradi sírjánál megesett csodákat fölülvizsgálják. Több csodás gyógyulás tanúi lehettek, de egy égi jel győzte meg végképp a két csodaszakértőt. 1192. június 27-én fényes csillag gyúlt ki a székesegyház fölött, s ragyogott két órán át. Ereklyéit még aznap kiemelték, és oltárra helyezték. Névünnepét ezen a napon, és nem halála, „mennyei születése" napján üljük. Földi maradványaival együtt temették vissza zafírköves aranygyűrűjét és az aranyláncon függő ereklyetartót, melyet életében a király gonoszűző célból viselt a nyakában. A sír mellett őrizték kételű csatabárdját, ezüstkürtjét. Hermát készítettek a koponyacsontok, kar alakú tartókat a kéz csontjai számára. Ezeket ünnepi körmenetekben hordozták körül Váradon, különben az oltáron őrizték. Futaki Dömötör püspök a székesegyház homlokzatára tétette István, Imre és László szobrát, Zudar János püspök a templom elé László aranyozott lovas szobrát állíttatta. Valamennyi Kolozsvári Márton és György műve volt. 1273-ig a koporsójára, ez után fejereklyéjére tett kézzel esküdtek. Sírja istenítéletek díszleteként szolgált. Így lett Várad leghíresebb nemzeti szentélyünk a középkorban. 1406-ban a templomban tűzvész pusztított, László csontjai azonban sértetlenek maradtak. Sírját 1565-ben János Zsigmond erdélyi fejedelem protestáns hajdúi pusztították el. A csontokból megmenekült néhány darab, a kincseket hatalmaskodó urak szerezték meg maguknak. Ennyit arról, hogy a szentség mit jelentett eredetileg a protestánsok és hitetlenek számára.

Néhány kisebb és a külföldön található két karereklyéjén kívül a győri székesegyházban őrzik hermáját, a középkori magyar ötvösség remekét, mely ma is zarándoklatok célpontja.

A magyar szentek közül róla keletkezett a legtöbb legenda. Tisztelete a katonaszentekével: Györgyével, Jakabéval, Mártonéval, Mihályéval, Móricéval és a sátánt legyőző Antiochiai Margitéval együtt a gyepűőrzést, honvédelmet szolgálta. A lányrabló kunt legyőző László herceg falképe főleg a történelmi határok menti kis templomokban látható, melyeket eredetileg a „Szent László lándzsásainak" nevezett magyar határőröknek emeltek.

A középkorban a „magyar háromkirályok": István, Imre, László templomi kultusza virágzott. Erről számos oltár- és falkép, szoborcsoport, közös ereklye tanúskodik. Máig Erdély patrónusa.

Bálint Sándor 126 róla elnevezett, neki szentelt templomot említ a történelmi Magyarország területéről, létezőket és elenyészetteket. Húsz település viseli a nevét, ami egyébként azt jelenti, hogy a szóban forgó falu (első) templomát egyházi kezdeményezésre szintén Szent Lászlónak szentelték. Nevét számos világi intézmény is viseli.

A szent király a hivatalos kultusz tárgya. A nép némileg másképp tisztelte. A középkorban a pesti kardcsiszárok, a kolozsvári kovácsok, a nagyszebeni szabók patrónusa volt. Szegeden a barokk ábrázolásain viselt sujtásos díszmagyarja miatt a gombkötők, bárdja miatt a mészárosok választották. Az egyszerű emberek a csodatevő királyfit látták benne, méghozzá nem egészen az egyház szája íze szerint. Mint azt a verebélyi palóc búcsúsok éneke példázza, akik a XIX. század első felében így zengedeztek a Mátreverebély-Szentkút Szent László forrásánál:

> *„Szent Lászlónak szent lova, szent lovának szent lába, szent lábának szent patkója, szent patkójának szent nyoma: könyörögj érettünk."*

Tekinthetjük ezt az ereklyekultusz túlburjánzásának? Szentté avatásának, későbbi névünnepének kiválasztása is jelzi, hogy szentségét nem csak vallásos képzetek formálták. Bevett szokás szerint ugyanis a halál időpontját, azaz a „mennyei születésnapot" választották a szent ünnepnapjának, ez esetben azonban több mint egy hónappal korábbra tették, az említett csoda miatt. Az egyház által elismert szokványos csodákkal ellentétben a június 27-i csodát csillagászati esemény világítja meg. Azon a napon együtt állt az ég legfényesebb csillaga, a Sirius a Nappal. Hogy ez szolgált a László-nap kiválasztásához, függetlenül attól, hogy a Sirius ekkor épp az együttállás miatt láthatatlan, elárulja, hogy Lászlót „múltjában" egy, a kereszténységet megelőző korból származó másik égi fényesség ragyogja körül, amit a középkori egyház még nem utasított el. Ezért csillag ő a ma is énekelt XV. századi magyar nyelvű versben:

> *„Idvezlégy kegyelmes szent László kerály!*
> *Magyarországnak édes oltalma,*
> *Szent kerályok közt drágalátus gyöngy,*
> *Csillagok között fényességes csillag."*

A lovag

Lovag csak katonáskodó nemes lehetett, a jelesebb lovagok hadak élén jártak. Nem lett mindegyikük szent, de egy igazi lovagnak gáncs nélkülinek kellett lennie, és a lovagi mintaképek szentek voltak: László Közép-Európában egy sorba került az említett hit- és honvédő katonaszentekkel.

Elfogadott nézet szerint az Anjou királyok választották őt maguknak lovagi mintául. E nézet több mindenen alapszik. Például azon, hogy I. (Nagy) Lajos (ur. 1342–1382), megkoronáztatása után elődeit követve elzarándokolt László váradi sírjához és ereklyéihez, s ott erősítő esküt tett. Ebben később veje, Zsigmond király (ur. 1387–1437) is követte, aki német–római császár, cseh király létére László mellé temettette el magát! Nagy Lajos a lovagi eszményképét aranyforintjára is ráverette. Ez a pénz az euró egyik elődje lett. A magyar aranypénzeken Rudolf (ur. 1576–1608), illetve Bocskai István (1604–06) idejében vertek utoljára őt ábrázoló érmét. A *Magyar Anjou Legendárium*ban minden más szentnél több oldallal, huszonnégy képpel szerepel, a miniátor egyenesen magyar Szent Györgyként festi meg, a mondott szent fehér alapon vörös keresztes címerével jelenik meg zászlaján és pajzsán. Hasonló részletességgel szerepel a *Képes Krónika*ban. Nevezetes mondáját – Szent László herceg megszabadít egy leányt kun elrablójától – az Anjou-korban festik főleg a határok közelében emelt templomok falára.

Tekintsünk el egyelőre a legenda-falkép ismert keleti előképeitől. A falkép és a legenda leírása az egykorú *Képes Krónika*ban Szent László lovagi erényeinek tömör foglalata. Melyek a lovag ismérvei?

A lovaggá válásnak anyagi, képességbeli és erkölcsi feltételei voltak. Hacsak nem kóbor lovag volt az illető, birtokkal, saját várral rendelkezett (lovagvár). A drága páncélt és a fegyvereket csak a gazdagok engedhették meg maguknak. Lovat kellett tartania, és csatlóst. Címert kellett viselnie a pajzsán, a fegyverkabátján, a ló takaróján. Tudnia kellett lovagolni, méghozzá kiválóan. Küzdelemben, bajvívásban (lovagi tornán) helytállnia. A lovagi harcmodor ember ember elleni küzdelem. Bajvívásnál hosszú kopjákkal harcolnak. A cél: kiütni a másikat a nyeregből. Ha gyalogosan folytatják a küzdelmet, más fegyvereket használnak. Hőstetteit, csatáit, szerelmeit megénekelték. Olykor ő maga (lovagi költészet). A lovag erénye a hűség, a gyengék, a nők és a hit védelmezése. Ezért, amikor eljön az ideje, felölti a keresztet, és a Szentföld fölszabadítására megy.

Ezekkel az erényekkel László herceg fölös számban rendelkezett. Hercegként a mainál sokkalta nagyobb Bihar vármegye ura. Bihar a korai Árpád-korban a dux (vezér, trónörökös) birtoka, vagyis megkoronázása előtt az övé. Bihar várában lakik, de Nagyvárad már az ő városa lesz. A pogány kunok ellen onnét vonul harcba, és Várad püspöke áldja meg, mint a hit védelmezőjét. Lovon, nehéz páncélban, sereg élén megy vezérként, csatlósa ezer. Pajzsán címere fehér alapon vörös latin vagy kettős kereszt. Az előbbi Szent Györgyé, az utóbbi az országcímeré fordított, „Györgyös” színekkel. A pogány kunnal vívott párbaja elrabolt leányért zajlik. A rabló üldözése közben úgy tartja a kopját, mint bajvívás közben, kopjatörésnél szokás. A fönnmaradt freskók egyikén, Türjén bödönsisak takarja az arcát, mint a lovagi tornák bajvívóiét és a keresztesekét. Ez az ábrázolásmód azért lehet ilyen ritka, mert egy glóriás szentnek muszáj látni az arcát. (Ahogy a kosztümös történelmi filmek vitéz hőseinek, királyainak, El Cidnek, Ibelini Baliannak is látnunk kell az arcát, különben személytelenné válik vele a kapcsolatunk.) A kun megölése után, „noha nehéz sebben volt”, fa tövén a megszabadított leány ölébe hajtja a fejét, úgy enyelegnek. Ez az utóbbi jelenet a középkori világi művészetnek is kedvelt tárgya volt.

A Manesse-kódex (*Nagy Heidelbergi Daloskönyv*, Zürich,1305–1340) a lovagi életet halhatatlanná tévő képeskönyv. A képek Károly Róbert uralkodása idején keletkeztek, a költemények korábban. A mű a középkori német líra valamennyi lovagi szerzőjének munkásságát tartalmazza. Köztük olyan nevezetességekét, mint Walter von der Vogelweide, Tannhäuser. Készítője a művek elé egész oldalas képeket pingált róluk, olykor szívük hölgyével együtt.

A Minnesängerek, vagyis a trubadúrok *l'arbre d'amour*ja: „szerelemfája” a rózsafa, a német lovagi *Minne*-dalokban inkább germánok és nyugati szlávok szent fája a hárs, ritkábban szőlő. Walter von der Vogelweidénél:

„A hársfaágak
csendes árnyán,
ahol kettőnknek ágya volt,
ott láthatjátok
a gyeppárnán,
hogy fű és virág meghajolt.
Fölöttünk az ág bogán
Ejhajahujj!
dalolt ám a csalogány!”

Babits Mihály fordítása

A Manesse-kódexben hét olyan képet találtam, amelyeken fa alatt enyelegnek a szerelmesek. Jakob von Warte sebeit hölgye és annak szolgálója hársfa alatt fürdeti; Günther von dem Vorste hölgyével hárs és szőlő alatt iszogat. Szőlő alatt enyelgőkből kettőt, rózsafa alatti hasonlóból hármat is találtam. A rózsafa alatt heverő Konrad von Altstetten fejéhez úgy simul hölgye arca, mint a székelyderzsi freskón a „fejbenéző" leányé László hercegéhez. Említést érdemel, hogy a Szent László falkép-ciklus tereskei és vitfalvi változatán a fa hársfa. Van olyan Minne-kép is, amelyen ágy szélén ülnek a szerelmesek. És akad ilyen legendás falkép is: Vitfalván.

Fa alatt persze nem csak lovagok szerelmeskednek a hölgyükkel. Fa alatt találkoznak és enyelegnek a mesebeli szerelmespárok. Fa tövén esnek bűnbe – akárcsak Ádám és Éva – a népdal szerelmesei. Van még egy Szent Lászlóhoz kapcsolható érdekessége a kódexnek. Egy képén a lovag előreszegezett kopjával hátranyilazó nomád lovast űz.

Van történelmi alapja is László lovagi tiszteletének. Mégpedig az, hogy keresztes hadjárat vezetését vállalja, s ebben csak a halál akadályozza meg.

Van néhány kisebb gond a falképek lovagjával. Bödönsisakja nem szabály, hanem kivétel. Ellenfele nem lovag a szó keresztény értelmében, és nem is úgy harcol. László sem lovagiasan győzi le. (Ahogy a Harrison Ford által alakított tudós egy kardjával hadonászó muszlimot *Az elveszett frigyláda fosztogatói* című filmben.) Miután nem éri utol, az elrabolt leánynak azt kiáltja, rántsa le a lóról. Később, birkózás közben sem tud fölébe kerekedni. Végül a lány segítségével győzi le. Ezek kisebb gondok. A nagyobb az, hogy a lovagi kultúra csak a nemességé volt, ezért nem várható, hogy a nekik kiszolgáltatott köznép hozzájuk hasonlóan gondolkodjék egy mégoly jelentős lovagról. Márpedig engem Szent László népi kultusza foglalkoztat.

Ugyanakkor a lovagság intézménye a nomád harcosokra megy vissza, ez pedig már össznépi gyökérnek tekinthető, mivel szolgává, cseléddé (szláv szavak) csak bűn elkövetésével válhatott magyar, és a jobbágy elnevezés is egy réteg hanyatlásának a jelzője.

Az Anjou-kor felől nézve a XI. század vége az első keresztes hadjárat, a lovagkor kezdete. Magyarországon még nem, azzal együtt, hogy a lovagság eszméjét, gyakorlatát (kengyel) a keletről érkező lovas népeknek köszönheti Európa, köztük a lovagkor felvirágzásához időben legközelebb, utoljára érkező magyaroknak. A lovagi életforma mintáival már a pártus, szászánida Iránban találkozunk. Páncélos, bödönsisakos, öklelő (kopjatörő), kopját tartó nehézlovast ábrázol a Tak-e Busztáni kőszobor (V. század). A tadzsikisztáni Pendzsikentben kiásott szogd palota falképei (VII–VIII. század) a perzsa mintájú keleti lovagkultuszt sugározzák, egyúttal megismertetik velünk az avarok és nomád eleink előkelőinek viseletét. A középkori perzsa miniatúrák őrzik e hagyományt a bajvívók és a szerelmesek ábrázolásain. Újabban az Arthur mondakört, a lovagság ideológiáját megalapozó történetfüzért is keleti eredetűnek vélik: a római Britanniában szolgáló lovas szarmatákhoz kötik. (Scott Littleton – Linda Malcor: *Szkítiától Camelotig.* Nyíregyháza, Szkíta Szarvas Könyvkiadó, 2005.)

A mondai hős

Az ismertetett szerepek elégséges alapul szolgálnak a kultusz kialakulásához, páratlanná azonban a legendái teszik. E legendák inkább mondák vagy mondaszerűek. Többségük nem a királyt, hanem a herceg-hadvezér alakját ékesíti. Egyedi eset az övé, amennyiben sok legendája keleti, „pogány" eredetű, és ázsiai gyökerű csillag- és naphéroszi szerepbe öltözteti. Az itt elmesélt példák a magyar egyház azon sikeres törekvéséről árulkodnak, hogy szentté avatásával, ősi mondáink személyére igazításával ősi múltunkat is megkeresztelhessék.

Különleges figyelmet érdemelt és kapott ez utóbbiak közül a Szent Lászlóról és a leányrabló kunról szóló monda, amiről már ejtettem szót. Ha igaz, a monda az úzokkal vívott kerlési, más néven cserhalmi ütközetből nőtt ki, de mint azt László Gyulától tudjuk, szkíta–iráni előképekre megy vissza. A monda krónikákból, falképekről, króni-

kai miniatúráról, fametszetről ismert. Krónikás szövegét nem idézem. A nép e szövegeket nem olvasta, nem is igen hallhatta, mivel nem szerepeltek a liturgikus olvasmányok között. A falképeket viszont rendszeresen csodálhatta a templomokban. Azok hatottak rá. Ráadásul az ábrázolások készítői a krónikáktól eltérően tudták a mondát. A középkori művészetben nem ritka ez. A szöveget cenzúrázhatta az egyház vagy a világi hatalom, de a képpel – gyakran értetlenségből – elnézőbbek voltak. A festők felfogása a mondott eltérések és a stiláris különbségek ellenére egységesnek mondható. A falfestmények egy kaptafára készültek, képregényszerűen megoldott eseménysoruk rendesen öt jelenetből áll:

A bevezető (két) kép a magyar sereg megáldását, a Váradról történt kivonulást ábrázolja, illetve az ütközetet a kunokkal. Ezután kezdődik a mítosz. A szent üldözi a leányrabló kunt. Látható, hogy halhatatlanok. Lászlót nem öli meg a rá kilőtt nyílvessző, a kunt sem a testén áthatoló lándzsa. Sőt, a szájából láng csap ki, mint egy sárkányéból. A leány lerántja a kunt a lóról. A két vitéz birkózik. Jól ismert mozzanat ez keleti eredetű meséinkből, szogd, iráni ábrázolásokról: a két sebezhetetlen hős így próbál fölülkerekedni egymáson. A leány eközben a herceg bárdjával vagy karddal belevág a kun horgas inába. A csak sarkán sebezhető hős széles körben elterjedt mitikus motívum. Ezért is nevezzük a kérdéses testrészt Achilles-ínnak, Achilles-saroknak. A negyedik képen a leány a magyar vitéz által földre kényszerített kun fejét veszi. Az utolsó képen Szent László a fejét a leány ölébe hajtva pihen. Ez a jelenet is jól ismert keleti ábrázolásokról, jelen van keleti és magyar mesékben, balladáinkban is.

Nagy Gézának és László Gyulának köszönhetően tudjuk azt is, hogy ez a képsor a világosság és a sötétség váltakozó sikerrel folyó éves küzdelmét jeleníti meg. Az utolsó kép nem a boldog vég, mivel a történet mitikus része újraindul az elejétől, ahogy az őszre tél, a télre tavasz következik. A nehéz sebbel pihenő herceg mellől a kun ismét elrabolja a leányt, hősünk összeszedi magát, és ismét utánuk ered. A „legenda" e szerint tekinthető a magyar hősmesék tömör foglalatának. László Gyula elenyészett mítoszunkat, pogány hősepikánkat tekinti a forrásának. Jómagam megkíséreltem föltárni a monda csillagászati jelentését. Toroczkai-Wigand Ede 1916-ban megjelent könyvecskéje tanúsítja, hogy a XX. század elején a csillaghit még szerves része a néphagyománynak.

Itt erről csak annyit, hogy a mondabeli Szent László herceg a magyar hősmesék aranyhajú királyfiához hasonlóan a Napot személyesíti meg. Glóriája már nem egyszerűen a szent fejét övező dicsfény, hanem maga a napkorong. A falképek mondott jelenetei az égbolt négy évszakban látható csillagképeinek feleltethetők meg, akkor, amikor a Nap az évszakkezdetet jelző csillagképbe lép. Az üldözés kép a tavasz kezdetét mutatja. A küzdelem a nyár kezdetét. Ezen a képen Szent László glóriás feje a legfényesebb csillag, a Sirius helyére esik. Az egyház tett egy kísérletet a templomokba egyáltalán nem való monda megkeresztelésére. Ezért változik *Magyar Anjou Legendárium*ban a megszabadított leány Szűz Máriává.

A váci egyház alapítási legendája Szent Lászlóhoz kötődő csodaszarvasmonda, mely szintén a legenda szkíta és ősmagyar gyökerei miatt érdemli meg a figyelmünket. A krónika elmeséli, hogy Szent László hercegnek a mogyoródi csata előtt látomásban angyal jelenik meg, mely bátyja, Géza fejére koronát helyez. Ezért Géza megfogadja, hogy ha győznek, akkor templomot emeltet e helyen a Szűzanya tiszteletére. A fivérek legyőzik Salamont. A csata után azt fontolgatják, hol álljon a megígért egyház.

> *„És mikor ott állottak Vác alatt, ahol most Boldog Péter apostol egyháza van, egy szarvas jelent meg nekik, szarvai tele égő gyertyákkal; eliramodott előlük az erdő felé, és lábát azon a helyen vetette meg, ahol a mostani monostor van. A vitézek rányilaztak, mire a Dunába szökkent, és többé nem látták. Ennek láttán szólott Szent László: Bizony nem szarvas volt az, hanem Isten angyala. És mondotta Géza király: Mondjad, kedves öcsém, mit jelentettek az égő gyertyák, miket a szarvas agancsán láttunk? Felelt Szent László: Nem agancsok voltak azok, hanem szárnyak, nem is égő gyertyák, hanem fényes tollak, lábát pedig azért vetette meg ott, mivel megjelölte a helyet, hogy ott építsük föl a Boldogságos Szűz egyházát, és ne másutt! (Hogy azonban az első látomás helye se maradjon épület nélkül, […] elrendelték, hogy ott Szent Péternek, az apostolok fejedelmének tiszteletére emeljenek kápolnát.)"*
>
> *Képes Krónika*, 1360 k.

Az elemi iskolás gyerekek is „tudják", hogy ez a szarvas csakis csodafiúszarvas lehetett. Két részlet érdemel külön figyelmet. Géza király a szarvas agancsán égő gyertyákat lát. Olyan gyertyák ezek, amelyek a dozmati regösénekben szerepelnek, maguktól gyulladnak, maguktól alszanak, vagyis hunyorognak, azaz csillagok. A dozmati regöséneket a XIX. században gyűjtötték, és ugyanaz a kép szerepel benne, mint az 1358-ban festett miniatúrán.

Homlokomon vagyon felkelő fényes nap,
Oldalamon vagyon árdeli szép hold,
Jobb vesémen vannak az égi csillagok,
Haj regö rejtem, regö rejtem.

Szarvam vagyon, ezer vagyon,
Szarvam hegyén vannak
Százezer sövények,
Gyulasztlan gyulasztnak,
Oltatlan alusznak,
Haj regö rejtem, regö rejtem.

Ez azonban semmi ahhoz képest, hogy Gézával szemben László herceg nem gyertyás agancspárt, hanem fényes tollakból álló tüzes szárnyakat lát. Ez a kép egészen a szkítákig megy vissza, akik csodaszarvasukat madarakkal, szárnyakkal, lángokkal koronázták!

A forrásfakasztó. Igazi mitikus szerepkör. Forrásvíz fakad lova patkójának helyén. A mondabeli forrás ógörög előképe a Pégaszosz nevű csodaló által fakasztott víz. Pégaszosz neve a *pégé* = forrás szóból ered. A britek a tenger hullámtaraját fehér lónak nevezték *(white horse)*.

A ló és a víz összekapcsolása azzal függhet össze, hogy a ló Amerikából származik, a befagyott Beringszoroson át jutott az óvilágba, s folyamokon átúszva érte el Európát, azt a látszatot keltve, mintha víz szülte volna. A Pégaszosz csillagkép fölbukott lovat formáz, a hátáról leeső Androméda csillagkirálylánnyal. Ez szolgálhatott alapul ahhoz a képhez, mely szerint a László herceg által űzött kun lováról az elrabolt leány rablóstul leveti magát. A közismert legenda szerint László szomjas hadának a bibliai Sámsonhoz és Mózeshez hasonlatosan sziklából fakaszt vizet. A mozzanat iráni csillagmítoszból származik, a bibliai párhuzam csak papi ráerősítés. (Sámson és Delila egyetemes népmesei alakok. A már taglalt mondában Szent László és a kun osztoznak Sámson szerepén, az elrabolt/megszabadított leány az ő Delilájuk.)

Az óiráni mitológiának van egy különös alakja: Tistrija. Tistrija, a „Ragyogó csillag", az „Első csillag", a „Vizek magva", az „Eső és a termékenység forrása", a jótékony nyári esőzés istene volt, aki kozmikus párviadalt vív Apaoszával, a szárazság démonával. Tistrija neve annyit tesz: „A három égitestből álló csillagképhez tartozó". Az elnevezés az Orion övére vonatkozik, s a név az égbolt legfényesebb csillagát, a Nagy Kutya csillagkép Orionnal szomszédos Siriusát takarja. Tistrijának a június utolsó harmadában kezdődő Rák havát szentelték (június 22. – július 23.), azt az időszakot, amikor a legforróbb a nyár, az esetleges aszály a még lábon álló termést fenyegeti, és amikor a Sirius nem látható, mivel a *Nappal együtt áll.* A visszatérő Sirius-Tistrija belelövi *nyilát* a Tejút „sziklájába", amitől *megnyílnak* az ég csatornái. Iránban tehát a Sirius ugyanúgy a nyári szárazságban vizet hozó csillagisten volt, mint Egyiptomban, ahol a csillag eltűnése a Nílus közelgő áradását jelezte. Tistriját ráadásul az irániak is *Íjász*nak képzelték, csakúgy, mint megfelelőit az egyiptomiak, hettiták, görögök, mezopotámiak, indiaiak, kínaiak és mások.

A már többször említett iráni kapcsolatról. Kézai írja *Magyar Krónikájá*ban (1282–83 k.):

> *„[Nimród] a vízözön után ment bé Evilat földjére, és feleségétől, Enétől nemzette Magort és Hunort; róluk a magyarok és hunok nevezete."*

Vagyis az Árpád-korban ténynek kezelték, hogy a magyarok őse Észak-Iránban született.

A monda szerint Szent Lászlót egy ízben a kunok bekerítették, és egy völgybe szorult. A herceg egy szakadékot átugratva menekült meg. Amikor lova patája földre ért, víz szivárgott ki a földből. László a bárdjával kiszélesíttette, és forrás tört elő. Egy 1714-es szöveg szerint egy néma kisfiú vizet keresvén lemaradt apjától. Imájára megjelent a Szűzanya, és egy lópatkó alakú mélyedésre mutatott, ahol víz csillant fel. Szomját oltotta, és apja után kiáltott – meggyógyult némaságából. A forrásnak 1195-ben Szentkút lett a neve, és szentté is nyilvánították. 1700-ban aranykereszt ragyogott fel a vízben. XI. Kelemen pápa kivizsgáltatta az azóta megtörtént gyógyulásokat, melyek valódiságát elfogadta. 1701-ben a hívők ezrei előtt jelent meg a Boldogságos Szűz, a trónján ülve, és a kis Jézust tartva a karjaiban. Mátraverebély–Szentkút ma is zarándoklatok, gyógyulást keresők célpontja. A forrásfakasz-

tást másutt, így a felvidéki Jászó-Döbrödön is mesélik, ahol ma is ad vizet a Szent László-forrás. Mária itt is megjelent az '50-es években. Ezért (!) szlovák kommunisták fölgyújtották a búcsújáróhely templomát. Szent László Csíkszépvízen és Iváncsán is fakasztott vizet. Az Iváncsa melletti római kori útmaradványnak *Szent László útja* a helyi neve. A falu melletti patak is Szent László nevét viseli. Ez arra vall, hogy a vizet adó Szent Lászlót a magyarok országszerte tisztelték.

A hadvezér emlékezetét élteti az a legenda, mely szerint *vadállatokat imádkozik éhező seregének*.

Jól ismert *a tordai hasadék* eredetmondája: a „kunok" a tordai hegyekben üldözőbe vették, s már majdnem utolérték, amikor imádságára a hegy szétnyílt. Lovának nyolcszögű patkónyomát őrzi itt a Patkóskő.

Szent László pénze. Az üldözött ellenség a rabolt aranyat szórja a magyarok elé, hogy fölhagyjanak az üldözéssel. Szent László fohászára a pénzek kővé változnak, a magyar sereg fölhagy a kővé vált pénzek fölszedegetésével, utoléri és legyőzi a betolakodót. A monda alapja a nummulinának nevezett megkövesedett óriás ősegysejtű, amely szép számban fordul elő a Kárpát-medencében.

Sok helyi népmonda övezi alakját. Istvánon kívül más szentünk és királyunk nem nagyon dicsekedhet hasonlókkal. Csak néhány eligazító nevet említek. Ilyenek a gyógyító *Szent László füve* (Gentiana cruciata, keresztes tárnics), *Szent László kősátra* a Mecsekben (Sátor-kő, mai nevén Barna-kő barlang), a Szabolcs megyei *Béltek* (Krasznabéltek, Románia), a Zala megyei *Deák Balázs és Szent László nemesei*.

Szent László halottas szekere elindul Váradra. A királyt halála után először a somogyvári apátságban temették el, majd, amikor a nagyváradi székesegyház elkészült, koporsóját oda vitték át. A népmonda szerint Nagykereki onnan kapta a nevét, hogy amikor az éjjeli pihenőre leállított halottas szekérből kifogták a lovakat, kerekei maguktól megindultak Váradnak. A már emlegetett kép és szöveg közti különbségre példa, hogy a mondát illusztrálja a *Képes krónika*, de a szöveg nem említi. Csillagmonda ez is. A halottas jármű, amelyik magától halad, a Göncölszekér, melyet eleink Szent László szekerének is neveztek. A csillagképet sok nép halottszállító járműként tartotta számon, mely a halott hérosz csillaglelkét, az eltávozott Napot vitte a túlvilágra.

Szent László utolsó győzelme. 1345 farsangján, amikor a székelyek Laczkfy Andrással az élükön a tatárok ellen harcoltak, László hermája eltűnt a nagyváradi székesegyház oltáráról, elment, hogy együtt küzdjön híveivel. És amikor ismét a helyén találták, izzadt. Még ebben a legendában is a honvédő katona az első.

Összefoglalva: a kultusz a népet (asszonyokat) védelmező, vizet adó, embereit tápláló, gyógyító, a meséinkben főszerepet játszó naphérosz vonásait viselő harcos, szent lovagkirályunkat övezi mind a mai napig. Ezt tanúsítja, hogy László a protestánsok körében is a legnépszerűbb férfinevünk – az Istvánnal váltakozva. 2006-ban Magyarországon első számú férfinév a László 342 489 képviselővel. Második névként 55 074 viselte, köztük én is. Székely felem kapta. Anyai részről székely vagyok, és székely nagyapám László volt.

IRODALOM

BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium I–II.* Bp., Szent István Társulat, 1977.

JANKOVICS Marcell: *Csillagok között fényességes csillag. A Szent László-legenda és a csillagos ég.* Bp., Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat, 1987.

JANKOVICS Marcell: *„Nem agancsok voltak azok, hanem szárnyak" = Folklór és vizuális kultúra.* Szerkesztette Szemerkényi Ágnes. Bp., Akadémiai Kiadó, 2007.

Képes Krónika. http://mek.oszk.hu/10600/10642/pdf/10642.pdf

LÁSZLÓ Gyula: *A népvándorláskor művészete Magyarországon.* Bp., Corvina, é. n.

László király emlékezete. Szerkesztette KATONA Tamás. Bp., Magyar Helikon, 1977.

Magyar Katolikus Lexikon. http://lexikon.katolikus.hu/L/L%C3%A1szl%C3%B3,%20I..html

TOROCZKAI-WIGAND Ede: *Öreg csillagok.* Bp., Táltos kiadása, 1916.